

DISKUSE

ROMAN MRÁZEK (Brno)

STRUKTURNÍ VĚTNÉ TYPY V JEDNOTLIVÝCH SLOVANSKÝCH JAZYCÍCH A JEJICH TYPOLOGICKOSROVNÁVACÍ STUDIUM

(Úvod do diskuse)

Po obecně teoretické problematice přichází na pořad dne už problematika více konkrétní, dílčí. Na podkladě dodaných referátů bylo připraveno celkem 5 bodů, k nimž by se měla především zaměřit diskuse. I tento návrh nutno ovšem brát nedogmaticky, bylo by možno diskutovat také k několika důležitým otázkám jiným, v příspěvcích tak či onak nadhozeným (zejm. k vlivu nižších plánů jazykového systému na plán syntaktický, k společným univerzáliím větné stavby slovanských jazyků proti ide. jazykům neslovanským, nebo k tomu, jakými cestami se ubírat při perspektivním typologickém studiu slovanské věty).

Nejprve je záhodno stručně se dotknout dodaných referátů, poukázat na jejich pojetí, vzájemné shody i odlišnosti, a potom přejít k navržené diskusní problematice.

Obecné metodologické otázky synchronního porovnávacího studia větných typů v slovanských jazycích, spolu s typologickými výhledy slovanské věty proti větě západoevropských jazyků a s naznačením detailnějších všeslovansky porovnávacích záběrů jsou předmětem úvodního příspěvku autora těchto řádků (R. Mrázek, *Dedukce a empirie při srovnávací typologii slovanské věty*). Svým celkovým zaměřením se tak zčásti sbližuje s příspěvkem R. Růžičky o strukturních typech slovanské věty, který právem odmítá mechanickou inventarizaci větných typů a doporučuje spíše jen postupy deduktivní, jimiž by byly postíženy globální obecniny společné všem slovanským jazykům a reprezentující vlastně strukturní větné typy. Referát J. Popely *K pojmu predikace*, rovněž obecně (až spekulativně) pojatý, obsahuje několik generalizujících konfrontačních dat o současné ruštině a češtině, např. názor, že ruština je co do svých základních větných typů poněkud diferencovanější než čeština.

Několik referátů zpracovává systém větných typů v určitém jednom slovaň. jazyce, ať už v úplnosti, ať pouze zčásti. Snad nejdále dospěli v této systematizaci syntaktické polští. Vyčerpávající nárys základních polských větných struktur podává Z. Klemensiewicz (*Struktura podmětu a přísudku polské jednoduché věty*), z poněkud jiné stránky pak H. Misz (*Základy klasifikace polských jednoduchých vět*), ten usiluje o maximální hierarchizaci, dospívá v nejvyšší instanci k vytyčení šesti supertříd větných struktur v jejich vzorcích i slovní reprezentaci. Zajímavý pokus o soupis všech ruských jádrových vět spolu s jejich transformáty podnikl R. Zimek ve svém příspěvku pojatém jinak převážně teoreticky (*Větné typy v současné ruštině z hlediska transformační*

gramatiky). Schůdnou možnost, jak systematicky klasifikovat větné typy bulharské, popříp. vůbec slovanské, rámcově a celkem ortodoxně naznačuje I. Lekov (*Jeden z možných aspektů klasifikace strukturálních typů jednoduchých vět v slovanských jazycích*). Subtilnějších typů bulharské věty, zvl. jednočlenných, záporných a neslovesných, na pozadí jejich platnosti stylistické ve vztahu lidové mluvy k spisovnému jazyku si velmi pěkně všimá K. Popov (*Některé strukturální, sémantické a stylistické zvláštnosti jednoduchých vět v bulharštině*). Sérii příspěvků věnovaných větné typologii jednotlivě vzatého slovan. jazyka významně doplňuje stať M. Ivičové, strukturálně a zčásti i transformačně rozebírající větné typy se slovesem „esse“ v současné srbocharvatštině (*O minimálních větných konstrukcích se slovesnou sponou*).

Rada příspěvků se konečně zabývá analýzou pouze jednoho větného typu nebo jednoho strukturálního syntaktického fenoménu: J. Ružička (*O větách s nulovým gramatickým subjektem* — má na mysli slovenské věty s nevyjádřeným, ač existujícím nekonkrétním subjektem, např. *Ako si ustelieš, tak budeš ležať*), L. I. Rojzenzon (*Vliv morfoložických a sémantických faktorů na utváření a stabilizaci syntaktických struktur* — demonstrováno srovnávacími postupy na jednom expresivním mikrotypu českém, slovenském a polském, jako je např.: *Co jsem se za tebou nachodil!*), E. Maiová (*O struktuře predikativního jména v bulharské větě* — rozebírá konstrukce, v nichž se VP skládá ze slovesa + predik. determinantu, zčásti v konfrontaci s ruštinou), R. Conrad (*K syntaktické struktuře ruských konstrukcí se závislým infinitivem* — vyvozuje tento závislý člen generativními postupy kondenzací z vedlejších vět se spojkami *чтобы, что*, ojedinele *если*, např. **Он просил их о том, чтобы они молчали* → *Он просил их молчать*), M. Kubík (*K generativní interpretaci odvozených syntaktických struktur* — totéž téma závislého infinitivu v ruštině je osvětleno z hlediska dvojzákladových transformací dvou vět jednoduchých), J. Damborský (*Věty s dativním „samemu“ v polštině* — jde o absolutivní užití živého kdysi slovanského doplňkového dativu, nyní zpravidla v pozici při nominálních tvarech slovesných, např. *To trzeba zrobić samemu*), S. Žaža (*K problematice dvojčlenných jmenných vět beze spony v ruštině* — podnětný drobný příspěvek upozorňující na obtíže při syntakticko-sémantické segmentaci konstrukcí s implicitní sponou a na podíl zvukové stránky). O některých dalších příspěvcích bude ještě zmínka níže v jiné souvislosti.

Po stránce metodologické se ukazuje, že existují nejen rozdíly v celkovém metodickém zaměření jednotlivých autorů, ale též určité rozpory v interpretaci jedněch a těchž elementárních pojmů; zdá se, jako by se tu vedle faktorů jiných do jisté míry uplatňoval i tlak gramatického systému toho jazyka, jímž ten či onen badatel mluví, srov. názory na plnou systémovost větných útvarů i bez explicitního verba finita u ruských, zčásti i polských (ba pod vlivem ruské teoretické školy i bulharských) lingvistů, nebo snahu vyvozovat jednočlenné struktury transformačními postupy z „jádrovějších“ struktur dvojčlenných u německých slavistů, apod. Zde i v jiných bodech je vidět, jak každý z nás má podvědomý sklon generalizovat jistá kritéria, platná pro jazyk námi speciálně zkoumaný, i na jinოსlovanský materiál ostatní.

Ve většině dodaných referátů tak či onak proniká snaha pracovat metodou strukturální. Z tohoto celkového trendu (reprezentovaného zvl. v příspěvku M. Ivičové, v znamenité polytematické studii A. V. Isačenka o slovosledu

ruské věty, u Z. Klemensiewiczze aj.) se vydělují na jedné straně ti syntakto-
logové, kteří budují své výklady důsledně jen na postupech generativně
transformačních, sem patří především němečtí přispěvatelé z NDR, z čs. účast-
níků hlavně M. Kubík, v jiném smyslu zčásti též O. Parolková, zkoušející
aplikovat na studiu globálního profilu ruské věty postupy statistické (*Kvanti-
tativní výzkum věty v ruštině*). Na druhé straně pak stojí lingvisté poněkud
konzervativnější orientovaní, zdůrazňující (a nikoli neprávem) nutnost vidět
jazykové dění v celé jeho složitosti, v podmíněnosti živé slovní komunikace
činiteli lexikálními, kontextovými, stylistickými, emocionálními atd., sem
náleží především příspěvky L. I. Rojzenzona, J. Vukoviće (*K problémům
gramatické a gramaticko-stylistické hodnoty při studiu slovanské věty*, doloženo
na materiále srbocharvátském) a K. Popova, jejich názory ovšem v mnohém
sdílí i sám referující k tomuto diskusnímu okruhu. Konečně třeba připomenout,
že se v několika příspěvcích právem ozval požadavek respektovat souvztažnost
dílečho systému syntaktického s ostatními dílečmi systémy, tj. závislost ztvár-
nění větného typu na složce morfologické, slovotvorné a lexikální; to platí
mj. výrazně o referátech, jejichž autorem je francouzský slavista J. Veyrenc
(*Aleatorní struktura minimálního sdělení: syntax předpony v ruštině* — pozoru-
hodné zamyšlení a doložení, jak sama slovotvorná struktura predikativního
verba finita, prezence či absence jistého prefixu modifikuje syntaktickou
valenci slovesa a spolu s tím případně i celou strukturu větnou) a A. V. Bon-
dárko (*Vidová stránka slovesa jakožto jeden z prvků větné struktury* — originální
konfrontační pohled rusko-český na výstavbu hypotaktických nebo paratakt-
ických souvětí obsahujících časovou determinaci hlavních dějů).

Nyní zcela krátce k pěti tématům, zvláště doporučeným jako podklad
pro diskusi. Těžiště pozornosti radno zaměřit především na první
dva body, velmi úzce spolu související.

Bod 1. *Relevance kritérií při konkrétní typologii slovanské věty.* Jde o to,
že na typy slovan. věty nelze zcela mechanicky přenášet hlediska platná např.
pro transformační gramatiku angličtiny. Vlastně by stálo za pokus vypracovat
zobecňující typologii slovanské věty, jednak v komplexním průmětu např.
vůči západoevropským jazykům, jednak i v porovnávacím zaměření interslo-
vanském (naznačeno v příspěvku Mrázkové). Diference se tu rýsuje hlavně
podle takových aspektů, jako jsou opozice: nominativnost—nenominativnost,
explicitnost slovesa *esse*—jeho implicitnost (v indik. prez.), dvojčlennost—
jednočlennost, aktivní—pasivní perspektiva větné struktury. Měla by být
hledána obecně slovanská univerzália, a na druhé straně příznaky specifikující
jednotlivé jazyky.

V příspěvcích podávajících soustavnější nárys větných typů určitého jazyka
se při hierarchizaci těchto typů tak či onak klade do popředí zřetel k ryze
gramatické povaze predikačního jádra věty (ať už je nazýváno jakkoli, např.
„strukturní základ věty“, „výstavbová základna“, „syntaktická kontura“),
přitom celkově převládá požadavek, aby se k němu počítaly také obligátní,
popříp. alespoň intenční komplementy predikativního slovesa (dalo by se snad
přímo mluvit o „prvkovosti“ predikátu — pro širší pojetí predikačního jádra
se vyslovují M. Ivičová, H. Křížková, P. Adamec, a v jiné souvislosti
přiblíží k rozvíjejícím členům také K. I. Chodovová), ač jiní zase operují
pouze s relevantním zřetelem k „holým“ základním větným členům (Z. Kle-
mensiewicz, H. Misz).

Několik referátů staví do popředí všech relevantních kritérií dichotomii struktur dvojčlenných proti jednočlenným. Ovšem konkrétní pojetí obou tříd případů se tu leckdy liší, jak pokud jde o uznávání plné autonomie jednočlenných útvarů či naopak zdůrazňování jejich „odvozenosti“ z útvarů dvojčlenných (takto je hodnotí vedle R. Růžičky též Z. Klemensiewicz), tak i v nejedné věci týkající se rozsahu pojmu „jednočlenný“ (např. široce jej chápe K. Popov, řadí k jednočlenným nejen věty s neurčitým a všeobecným osobním podmětem, ale dokonce hlavní věty v případech typu *Интересно е, че...* — *Je zajímavé, že...*); proti neďávné úzce formální interpretaci znovu prosakuje názor (M. Ivičová, R. Zimek) vyslovený u nás svého času Fr. Trávníčkem, že lze jako jednočlenný kvalifikovat také typ *Je mráz, Bude sobota*. Ruku v ruce s tím znovu přichází na přetřes problematika predikace a predikátu (sr. příspěvek Popelův v dosti diskutabilním pojetím predikace), konkrétní interpretační diference týkající se kategorie predikátu dvojčlenné věty nastávají hlavně v otázce, zda je či není přísudkem tvar slovesa *esse*, doprovázený nekvalifikujícím určením místa (typu *Dělník je u stroje* — M. Ivičová a Z. Klemensiewicz opět drží starší pojetí Trávníčkovo), a potom v otázce tzv. doplňku čili predikativního determinantu (protichůdná stanoviska K. Popova proti E. Maiové).

Nejednou se v dodaných statích objevila souhlasná myšlenka, že za relevantní distinktivní rys větných typů lze aspoň do určité míry pokládat větnou intonaci, resp. linii její koncové kadence; vedle hlasu autorů pojatých do I. obecného okruhu (uvedeného M. Greplem) nutno připomenout zvl. příspěvek I. Mahnkenové (*Větná stavba a intonace*), a také S. Žaži.

Bod 2. *Problematika konfrontace větných typů v slovanských jazycích vzhledem k jejich postavení v příslušných jazykových systémech a k jejich paradigmatickým vztahům.*

Pro konfrontační a vůbec typologickosrovnávací studium větných typů slovanských má zásadní důležitost to, aby byla zvláště u typů odvozenějších, „nižších“ podávána vždy charakteristika jejich funkční nosnosti, stylistické platnosti, celkového umístění v systému v příslušných paradigmatických vztazích; nestačí pouhé konstatování, že ten který určitý typ prostě v daném jazyce také existuje. Do větší či menší míry tento požadavek (vznesený v příspěvku referujícího k tomuto celému okruhu) zatím zůstal pohříchu nerealizován v referátech zpracovávajících systematiku větných typů v jediném jazyce, kdežto více byl respektován v referátech orientovaných alespoň na dvojjazyčnou konfrontaci (Bondarko, Maiová, Damborský), velmi průkazně jej na širším slovanském materiálu dokládá M. Jelínek (*Funkce a vývoj syntaktických kondenzátorů v slovanských jazycích* — tyto výrazové prostředky typické pro psané projevy zaujímají totiž nestejně místo v systému od jazyka k jazyku, jsouce podmíněny také samými tvarotvornými možnostmi nominalizace). Své oprávnění mají po této stránce ostatně i zmíněné již názory K. Popova a J. Vukoviče o závažnosti hledisek stylistických.

Stran paradigmatických vztahů nutno velmi kladně ocenit stanovisko N. Ju. Švedovové (*O vymezení jednoduché věty od útvarů s ní shodných*), že se větné typy musejí podávat nikoli jen v tradiční podobě s platností indikativu prezenta, ale též ve všech ostatních základních časově-modálních variantách. Zvláště potřebné je to při popisu konstrukcí jednočlenných.

Bod 3. *Užitečnost zobrazování větných schémat pomocí vzorců při konfrontač-*

ním zkoumání; vhodnost morfologického (slovnědruhového) nebo syntaktického (větněčlenského) aspektu při formalizaci větných typů; potřeba určité unifikace.

V řadě příspěvků zřetelně proniká snaha po formalizaci při stanovení a distingvování větných typů, za použití symbolického zobrazení. Projevuje se tu však až příliš velká rozkolísanost jak v symbolice samé, tak také pokud jde o preferování větněčlenské nebo naopak slovnědruhové stránky komponentů predikačního jádra. Transformacionalisté tíhnou celkově k vycházení ze slovních druhů, avšak někteří z nich (nebo ti, kdož využívají transformací jen příležitostně) se zase opírají spíše o kategorie větněčlenské (sr. stanovisko P. Adamce, *K otázce uplatnění větných členů v strukturálních popisech jazyka*, dále Z. Klemensiewicz — ten dokonce podnětně zavádí klasifikaci dle desetinné soustavy, jinak však operuje dosti složitým systémem symboliky, na rozdíl např. od M. Ivičové), osobitě abreviatury a pojmosloví zavádí H. Misz, pozornosti zasluhuje dále smíšená symbolika J. Ružičky (na vyšší úrovni zřetel členský, na nižších úrovních pak slovnědruhový).

Netřeba snad zdůrazňovat, že by bylo užitečno usilovat alespoň o jistou arbitráž v zásadních věcech, aby byla učiněna přítrž naprostému individualismu a někdy i matoucí promiskuitě symboliky využívající latinky (k označení termínů provenience latinské nebo i anglické) nebo také azbuky.

Stejně tak není bez významu usilovat o konciznost pojmoslovnou, nevyhovujících termínů je nutno se prostě zříci, srov. nevhodné označování dvou druhů závislého infinitivu jako „subjektového“ proti „objektovému“ u R. Conrada a M. Kubíka, ač mnohem výstižnější je mluvit o infinitivu tautosubjektovém (např. *Přeji si odejít*) proti heterosubjektovému (*Rozkázal mu odejít*).¹

Bod 4. „Nominativní“ a „nenominativní“ stavba slovanské věty; možnost hodnotit i nepřímé pády (zejm. genitiv) jako gramatický subjekt.

Slovanské jazyky se mezi sebou dosti liší tím, nakolik se v nich tzv. logický subjekt může v určitých typech vyjadřovat nepřímým pádem, hlavně genitivem, řidčeji dativem nebo i instrumentálem. Nejdále stojí patrně východní slovanština, tam „nominativní“ větná stavba nemá tak hegemonní postavení jako jinde. V názorech na možnost pokládat za gramatický podmět i ony nepřímé pády se v dodaných materiálech projevuje opět velká rozkolísanost, ač jde o záležitost přímo principiální; pozitivně se k této možnosti staví např. Z. Klemensiewicz a J. Popela (přiznával by podmětovou úlohu i dativu v infinitivních větách typu rus. *Нам удму*, vcelku negativně pak M. Ivičová a P. Adamec.

V souvislosti s podmětem by bylo možno dotknout se v diskusi i problematiky „nulového“ subjektu (J. Ružička aj.), podmětu vyjadřovaného celou větou nebo infinitivem při valenci „zleva“ (R. Ružička), nebo vzájemného přizpůsobení obou základních větných členů (N. Ju. Švedovová — termín *koordinace* je však pro tuto záležitost sotva ideální označení, H. Misz, J. Popela).

Bod 5. *Jak se promítá vyjadřování nekonkrétního osobního činitele ve struktuře větných typů; systémová vázanost a omezenost sémantické kapacity obdobných formálních prostředků.*

¹ Doporučil to svého času referující k tomuto okruhu (Sborník prací filos. fakulty brněnské university, A-11, 1963, s. 111) a přijal to J. Bauer (v *Příruční mluvnici ruštiny pro Čechy* II, 2. vyd., s. 171 n., termíny „stejnopodmětný“ a „různopodmětný“ infinitiv) a jiní.

Ve všech příspěvcích věnovaných konkrétní typologii slovanské věty byl uplatněn postup od formy k významu a dále k obsahu, tj. plán výrazu byl vesměs stavěn jako prius do popředí, se zřením k němu je pak prováděno stanovení nebo klasifikace větných typů. Docela dobře možný by však byl též postup opačný, jak na to upozorňoval u nás svého času V. Mathesius (srov. v příspěvku Fr. Daneše v tomto sborníku, str. 49), totiž od kategorií obsahových k výrazovým. Jde o to, že právě při vyjadřování týchž elementárních sdělných obsahů (např. prosté existence nebo neexistence něčeho, posesivity, vlastnění, nutnosti, úmyslu...) se od sebe slovan. jazyky navzájem dosti výrazně odlišují. Patří sem i celá široká oblast vyjadřování takových dějů, jejichž agens je nebo má být odsunut do pozadí, dekonkretizován (čili oblast tzv. deagentnosti, jak s tím velmi podnětně operuje M. Grepl). Dochází k složité symbióze reflexivní neosobní formy na straně jedné (*Jde se už, Sedí se mi dobře* apod.) s jinými formami, přičemž uvnitř prvně jmenované pozorujeme další subtilní sémantickou diferenciaci. Typologickému studiu se zde naskýtá vděčné pole působnosti, zdá se, jako by funkční vytížení určitých forem bylo v každém jazyce omezeno v tom smyslu, že prevalence jedné funkce bývá spjata s potlačením funkcí dalších. V srovnávacích náznacích na to bylo upozorněno v referátu Mrázkové, ostatní referáty se této problematice (na rozdíl od brněnské konference v r. 1961) vlastně přímo nedotýkají. Diskuse by mohla mít — při účasti zástupců z téměř celého slovanského světa — k této velmi zajímavé otázce určitý konzultačně informační charakter. Vzájemných osobních konzultací je totiž při typologickosrovnávacím studiu zapotřebí opravdu jako soli.